

Kézművesség és iparművészet Észtországban

Kiadta az Észt Intézet, 2009

ISBN 978-9985-9921-6-6

Tervezte Piia Ruber

Köszönettel:

Merike Alber, Mare Hunt, Anu Jõesaar, Tiina Kala, Lea Kõiv, Eeva Käsper Lennuk, Kai Maser, Ave Matsin, Maiken Mündi, Mirja Ots, Inna Põltsam, Kaljo Põllu, Jana Ratas, Elmar Reisenbuk, Kärt Summatavet, Maret Tamjärv, Ülle Tamla, Ketli Tiitsar, Liina Veskimägi; Ants Laikmaa Múzeum, Észt Művészeti Múzeum, E. Strauss Ltd. (Avinurme), Észt Népművészek Szövetsége, Észt Iparművészeti és Formatervezési Múzeum, Régészeti Központ (Észt Történelmi Intézet), Észt Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Das Museum Europäischer Kulturen (Staatliche Museen zu Berlin), Rocca al Mare Iskola, Szetu Tanyamúzeum, Tallinni Városi Levéltár, Tallinni Városi Múzeum, Tartui Művészeti Kollégium, Viljandi Kulturális Akadémia

Külön köszönet az illusztrációért: Anu Ansu, Vaike Kajak és Arp Karm

Fotók:

a – alul, f – felül, k – középen, b – bal, j – jobb

Tallinni Pedagógiai Egyetem Akadémiai Könyvtára – p 20 a
Adamson Eric Múzeum – p 41 ab, aj
Észt Művészeti Múzeum – pp 6 kb, kl, a, 36 f
Ülo Emmus – p 44 kb
Észt Szabadtéri Néprajzi Múzeum – p 26 kb, kj
Észt Filmarchívum – p 20 f
Észt Népművészek Szövetsége – pp 22 a, 28 a
Észt Történelmi Levéltár – p 18 kj
Észt Intézet – pp 2 f, 3 kb, kj, 4 f, 5 k, 7 f, 10 fb, 11 f, k, 13 aj, 15 ak, 16 f, kb, a, 21 fb, 23 f, 25 aj, 27 ab, aj, 28 kj, 29 kj, 31 aj, ab, 32 kj, 33 a, 34 kb, ab, 35 f, k, 37 kb, 39 f, 45 f, 46 f, 47 k
Észt Iparművészeti és Formatervezési Múzeum – pp 30 fj, 31 k, 37 ab, aj, 40 fb, fj, 42 f, a
Jorma Friberg (az Aiboland Múzeum gyűjteménye) – p 14 kb
Kaido Haagen – p 25 ab
Naatan Haamer – p 22 f
Mare Hunt (a Viljandi Kulturális Akadémia gyűjteménye) – pp 3 a, 16 cj, 22 k, fk, 28 kb
Kodukiri – p 7 a
Anu Kotli – 15 ab
Meelis Krigul – p 34 kj, aj
Enn Käiss – p 13 f, ab
Henri Laupmaa – pp 5 fb, 9 fj, aj, 11 ab, aj, 15 ajf, aja, 30 k, kf, 32 aj, 40 ab, aj, 41 kbb, kb, kb, kbb, 42 a, 43 f (az Ants Laikmaa Múzeum és az Észt Iparművészeti és Formatervezési Múzeum gyűjteménye)
Ants Liigus (a Pärnu Postimees gyűjteménye) – p 29 fb
Das Museum Europäischer Kulturen (Staatliche Museen zu Berlin) – p 37 kj
Lennart Mänd – p 44 kb
Erika Pedak – első borító, p 40 kb, kbb, hátsó borító
Piia Ruber – pp 16 kk, 17 k, 43 ab
Jaan Röömus – p 15 f
Saare Paat Ltd. – p 14 ab
Ervin Sestverk (a Tallinni Városi Múzeum gyűjteménye) – pp 4 k, ab, aj, 5 fb, a, 18 fj, kb, a, 19 ab, aj, 20 k, 39 a, 40 kb
Szetu Tanyamúzeum – p 47 a
Raivo Sildoja – p 28 f
Peeter Säre – p 35 a
Kärt Summatavet – p 44 ab, aj
Margus Taal – p 36 kb
Tallinni Városi Levéltár – pp 18 fb, 38 f, a, 39 kb
Tartui Művészeti Főiskola – pp 44 fb, fj, 48 f
Tartui Egyetemi Könyvtár – p 27 k
Raivo Tasso – p 23 a
Toomas Tuul – p 9 fb, ab
Viljandi Múzeum – p 27 f

Minden más fotó az Észt Nemzeti Múzeum gyűjteményéből származik.

Kézművesség és iparművészet Észtországban

Múlt és jelen

Vaike Reemann és Piret Õunapuu

Tarvastui női fejkendő mintázatának akvarellje (lásd a térképet a hátsó borító belsején)

Az észtországi múzeumok telve vannak a múlt olyan kézműves tárgyival, melyeket ma 'népművészet' címkével látunk el. Az ezeket a tárgyakat egykor megalkotó nők és férfiak azonban semmit sem tudtak a múzeumokról vagy a népművészet koncepciójáról. Ezeket a fogalmakat a modern tudományos gondolkodás hozta létre, hogy megpróbálja felmérni, rendszerezni és kikutatni az ember és alkotása közötti azon kapcsolatokat, melyek egyre távolabb kerülnek tőlünk, és melyek megértése egyre nehezebbé válik számunkra. A keletkezések eredeti okait és hatásait kiszorítják feltevéseink, hiszen olyan jelrendszerben kutakodunk és magyarázunk, ami mai életünkől levezethető és megérthető.

Ezért aztán sokszor megtörténik, hogy a legegyszerűbb magyarázatot észre sem vesszük: eleink egyaránt készítették szép ruháikat, szerszámaikat, textiljeiket és más használati tárgyaikat ünnepeikre és mindennapos használatra, ezekben házasodtak, ezekkel ünnepeltek, gondosan összevetették háziszőttes kötényeiket és szántakaróikat a szomszédokéival, vagy fehér mintákkal kivarrt fehér lenvásznaikat egy sötét szobában készítették, ahol egyetlen parázsló fadarab adott pislákoló fényt. Hogy a férfi kimutassa a jövődöbéljé iránt

A kétes ízlés 'hamis' műalkotása, vagy egy kis észtlő önrónia? Az Észtlő Köztársaság hivatalos jelképei mellett Roman Tavast műhelye egy sor érdekes terméket kínál az észtlő kézművesség szerelmeseinek.

Hímzett kendő Türiből

észtlő érzéseit, mintát faragott az eljegyzési ajándékba, ami akár egy egyszerű mosóteknő is lehetett, melyben a durva munkaruhát verték tisztára, vagy áztatták napokig a szappanos vízben.

Ezüst söröskorsó Roman Tavast Tallinni ötvösműhelyéből (1930-as évek)

Mindenféle vitát elfelejthetünk arról, vajon alkalmazott művészettel, vagy egyszerű kézművességgel állunk-e szemben, ha az alkotó általános világképére és alkotásának mozgatórugóira koncentrálnak. Ez a megközelítés segíthet abban, hogy csak magára a tárgyra összpontosítsunk és így észre vehessük elfeledett vagy elrejtett üzenetét.

Päikesevene ('A Nap csónakja'; mezzotinto, 1974) a *Kodalased* ('Őslakosok') című sorozatból, Kaljo Põllu

A gyökerek

Az észtek nagy büszkeséggel gondolnak arra, hogy ők Európa egyik legrégebben letelepedett népe: a mai Észtország területén a legkorábbi lakók érkezésétől, azaz utolsó jégkorszak végétől (kb. 10 000 évvel, vagyis 400 emberöltővel ezelőttől) a 20. század második feléig nem találhatjuk nagy vándorlások nyomait. Az emberek természetesen költöztek és vándoroltak különböző katasztrófák – háborúk, járványok, éhínségek stb. – elől és után, de az észti földműves települések lakói néhány generáció alatt magukba olvastották az idegeneket.

A letelepedett lakók gondolkodásmódjának fennmaradása tükröződik abban, hogy a mára már erősen urbanizált észtek kollektív öntudatának kifejezéseiben gyakran felmerülnek az egykori rénszarvas-vadász ősök örökségének emlékei.

Ez a régészek által fellelt tárgy átszövi a modern észti iparművészetet és kézművességet: 'özüvönvíz előtti' vízimadár és életfa motívumai az alkotók számára egyaránt szolgálnak példaként és inspirációként. Talán ennél is nagyobb hatást gyakoroltak azonban az olyan művészek, mint a 'nemzeti mitológiát támogató' Kaljo Põllu, vagy az író – filmrendező Lennart Meri, akik nem sajnálták a fáradságot, hogy az ősi mintázatokban rejlő jelentéseket feltárják honfitársaik számára.

Fésűs kerámia
Jägalai edény
rekonstrukciója
Edénytöredék
vízimadár
motívummal
Lommiból

Kaik kerudub ('Minden megismétli önmagát'; szőttés, 2001) Anneli Vassar

Ajtózár

A városi kézművesség hagyományai

Az észt történelem első, a 13. századi dán és német kereszties lovagok érkezésétől a 20. század elejéig tartó gyarmati periódusa több párhuzamos kézműves tradíciót vonultat fel. Az első a városi polgárok és vidéki földművesek számára hasznosítás céljából készült, kis eltéréseket mutató és csak a mindennapi használat igényeit kielégítő termékeket előállító iparosok hagyományai. Mellettük voltak a vándormesterek, akik az udvarházakban vagy a nagyobb kolostorokban tevékenykedtek, valamint – és talán ők a legfontosabbak – a városok újjító és innovatív céhtagjai és független kézművesei.

A Nagy Céh Házának kopogtatója

A 14. században - az első német telepések megérkezése után alig három vagy négy generációnyival - Tallinnban (Revalban), Észtország akkori legnagyobb városában, a kézművesség több, mint 50 fajtáját jegyezték fel. A legtöbben fémmel (kovácsok, ezüstművesek, ötvösök, kardkovácsok, lakatosok, üstkovácsok, fűrészesek, ónosok), és bőrrel (cipészek, nyergesek, cserzők, szűcsök) foglalkoztak. A 15. századra - Hansa Szövetség virágkorára – 73 különböző kézműves céh tevékenykedett Tallinnban.

Habár ez Európa többi részén is így történt, ki kell emelnünk egy fontos különbséget: a középkortól egészen az 1870-es évekig az észt társadalom megosztottsága pontosan egybeesett a nemzetiségi hovatartozással.

A városfal tornyainak és kapuinak kulcsai

'Zseb alakú' lakat

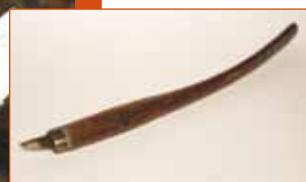

A mindig döntő többséget képviselő észtek alkották a vidéki földművességet és a jogfosztott munkaerőt, valamint a kevésbé vonzó iparágak művelőit a városokban. A társadalmi hierarchia egyházi és világi értelemben vett magasabb fokán a nem-észtek - elsősorban németek, és – a 19. század végétől az Észti Köztársaság 1918-as kikiáltásáig - egyre növekvő számban oroszok - álltak.

A Deutschbaltenek (németül; 'balti-németek' — a klérus, a nemesség, a kereskedők és a kézművesek; később az értelmiség (literati)) szoros kapcsolatokat tartottak fenn őshazai rokonságukkal és rajtuk keresztül Európa többi részével. Ez volt az oka annak, hogy a vándor mestereken és a tanoncokon keresztül az új kézműves technikák, a kereskedőkön keresztül pedig az új tárgyak, vagy a mintakönyvekből vett új, olasz vagy francia eredetű, esetleg Keletről jött motívumok gyakran nagyon gyorsan megtalálták az utat az észti városokba, udvarházakba vagy paplakokba. Ami mégis megővta ezen újításokat attól, hogy szélesebb körben elterjedjenek, az a maahvas (az észti maa – föld és rahvas – nép szavakból) statikus mentalitása volt: ragaszkodtak a régi dolgokhoz és megszokásaikhoz, a viharos századokban is megtartották szent helyeiket és az első ezredforduló óta őrizték saját jelképrendszerüket.

Elmar Reisenbuk, avinurmei kádár profilt vág faragókésével

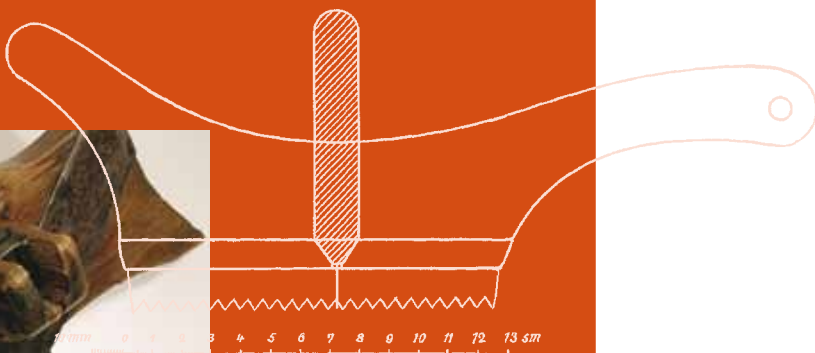

Faragókés a 19. századból

Az marófűrészek - az európai kádárok megszokott szerszámai - széles körben elterjedtek Észtországban, a városi kézművesek általánosan használták a középkortól kezdve. A vidéken azonban ezek helyét már korábban elfoglalták a faragókések, mivel ott az ehhez a szerszámhoz megfelelő típusú fa edények voltak a legfontosabbak. A faragókések Észtország mellett tipikusak voltak Skandináviában, Észak-Lettországban és Inkeriföldön is.

Marófűrész Aibolandból (1887)

UURDESAAIG
Kihruu vald, Nuru külla, Jõrsumäe talu, Kollino „Nõukoguade Pariisan”

Jaan K. Kojanna 1961

Innen egy képfelirat hiányzik!
Jaan Pent kádár marófűrész (20. század eleje)

Hagyományos szoknyák az Észti Nemzeti Múzeum gyűjteményéből

Parasztok tánca L. H. Petersen (1805–95) festményén

Hazafelé L. H. Petersen (1805–95) festményén

Hogy ruháik a lehető legpazarabbak legyenek, gyakran másától kellett megvonniuk a pénzt – a tartu-maarjai nyelvjárásban van egy mondás: "Hogy mi van a pocakodban, kimondatlan marad, de amit viselsz, mindent elárul."

Észti nők templomba menet
A. G. Pezold (1794–1859) festményén

Az általánosan alacsony életszínvonal miatt az észti földművesek nem nagyon mutattak érdeklődést otthonuk díszítése iránt. A föld és a rajta levő épületek is az uradalom tulajdonát képezték, a földesúr határozta meg, hogy valaki mennyi ideig élhetett ugyanazon fedél alatt. De emellett is meglehetősen értelmetlen lett volna díszíteni az alacsony, kémény nélküli épületeket, melyekbe a fény apró, disznó-hólyaggal borított "ablakokon" keresztül szűrődött be, és ahol szinte semmit sem lehetett látni a füstös félhomályban. A háztartás bútorzata ebből következően soványka és elég igénytelen volt, a különböző dísz tárgyak egyáltalán nem voltak jellemzőek.

A körülményekről szólva meg kell említenünk, hogy az észtek életüket a házon kívülre irányították: kifejezetten büszkéek voltak úti felszerelésükre és szántakaróikra, a menyasszony által az esküvői vendégeknek készített ajándékokat – veimed – és a mindennapi tárgyak nagyrészt is a házon kívül használták. Ez elsősorban színes és nagy szorgalommal díszített, tradicionális ruhadarabjaik fáradságot nem kímélő elkészítésében látható.

Az észt vidéki élet nagy változáson ment át az 1860-as évek után, amikor a parasztok számára lehetővé vált földjeik és javaik megváltása ('visszakövetelték' az őseiktől elvett, ahogy a legtöbben érezték): ez volt a nemzeti ébredés és a városi ideálok felé való elmozdulás időszaka. A köztudatba bekerült a "légy ura házadnak" gondolata. Otthonaik díszítéséhez olyan tárgyakat készítettek vagy szereztek be, melyekről korábban nem is hallottak. A korábban a rituális tárgyak külvilág számára való díszítésére fordított erőfeszítések fokozatosan a mindennapi élet komfortjának növelésébe mentek át.

Ettől kezdve a különböző ízlésvilágú kézimunkák természetes és megbecsült részei lettek az észt otthonoknak és hivatalos helyeknek egyaránt.

A 19. század végére úgynevezett "nemzeti kézművesség" kezdett formát ölteni – az észtek nemzeti önbecsülése fokozódásának kézzelfogható eredményeként a 'hagyományos' kézműves termékek 'nemzetiek' lettek, bár az akkori tulajdonosok kellő távolságban maradhatott a kifejezés mai mellékjelentésétől. Amíg a századforduló vidéki embere sörét élvezettel itta tradicionális, díszített fa söröskorsójából (nem valamiféle 'nemzeti' dologként, hanem ezt tartva ehhez a legmegfelelőbb alkalmatosságnak), tanult fia - az első generációs városlakó - a nagyon is hasonló korsót szép észt műalkotásként helyezte az asztalára.

Az első, az ősök készítette szép kézműves termékeket kereső gyűjtők körülbelül ekkor kezdtek körözni az észti falvakban. Egyre gyakrabban merült fel a 20. század elejének gondolata, hogy létre kell hozni 'egy múzeumot saját nemzeti tárgyainknak'. 1909-ben létrejött egy intézmény, melynek neve Eesti Rahva Muuseum (Észt Nemzeti Múzeum) lett. A múzeum innentől kezdve a példák és inspirációk merítésének legtermészetesebb helyeként szolgál.

Az 1900-tól 1911-ig országszerte zajlott gyűjtésekben a múzeumnak adományozott 'antikvitások'

Ugyanebben az időben egy sor, a paraszti kultúrában évszázadokon keresztül fejlődő tárgy tűnt el a mindennapi használatból, vagy kapott teljesen új funkciót. Ahogy az ünnepi és templomi ruhákból fokozatosan kialakult a népviselet, a mindennapi munka otthon szőtt és varrott ruhái a 19. század végére szinte teljesen eltűntek. A kézműves hagyományok egy része elhalványult, mivel az általuk előállított termékek elveszítették eredeti funkciójukat. A gépek gyártotta és boltban megvásárolható termékek korának eljövételével a nyírfakéreg tárolóedények és a bocskorok készítésének művészetete elkerülhetetlenül halálra ítéltetett.

A kézműves tudomány hanyatlása részben a 'szociális korszerűtlenségnek' is köszönhető volt: a beszerzett ruhadarab nem volt feltétlenül jobb minőségű vagy olcsóbb; a hagyomány eltűnéséhez elegendő volt a városi viselet térhódítása.

Az Észt Nemzeti Múzeum raktára

Ennek ellenére az ősi tudás egy része mégis túlélte az 'alacsony fogyasztás' korát és a modern idők szuveníreként vagy más okoknak köszönhetően a 21. század elején új életet kezdett.

Az egyetlen fatörzsből faragott csónakok visszatérése

Az ősi tudományok újjáélesztésének egyik legszebb eredménye az egyetlen nyárfa vagy hársfa törzsből vajt csónak készítése. Észtországban a vajt csónakok (észtül haabjas, haab - 'nyárfa') használata egészen a modern időkig megmaradt a nagy, nádasos folyódeltákbán, vagy azokon a területeken, ahol rendszeresen az áradások. Az ország délnyugati részén, Soomaaban (szó szerint 'Mocsárföld') lelkes helyi emberek felkutatták az idős mestereket, és csónakkészítő nyári táborokat szerveznek városi fiataloknak, ahol azok megújíthatják kapcsolataikat őseik ezeréves hagyományával. Az az élmény, hogy a barátaiddal vagy a kedveseddel olyan csónakban evezhatsz, amit saját kezeiddel mélyítetted ki egyetlen fatörzsből, bőven kompenzálja a több hetes megfeszített, izzadságos munkát.

A kézműves hagyományok egy részének eltűnése ellenére – vagy ironikus módon éppen ezért – a múlt században a 'miénk' és a 'nemzeti' valódi divat lett az észtek körében. Ennek legjellemzőbb példái között szerepel finn és skandináv hatásra az angliai Arts and Crafts mozgalom inspirációja a 20. századi észti nemzeti romantikában: megjelenésével talán a nemzeti történelem kiemelkedő hőseinek hiányát lehetett valamelyest csökkenteni.

Az egyik legkiemelkedőbb észti művész, Ants Laikmaa '20-as évek második felében a nyugat-észtiországi Taebblában épült otthona a jó ízléssel megalkotott észti nemzeti romantika lenyűgözően egységes példája.

A politikai nehézségek idején könnyen kapott morális támogatást minden, amit 'nemzeti' címkével lehetett ellátni. A mindennapi élet problémái között az embert körülvevő tárgyak fokozott jelentéstartalma segítette az észti nemzeti öntudat megőrzésében.

Az Észti Köztársaság 1918-as kikiáltása és függetlenségének 1991-es helyreállítása volt a 'nemzeti lelkület tárgyakban való megnyilvánulásának' csúcspontja, mely – és ezt nem titkolhatjuk el – alkalmanként inkább groteszk formát öltött.

Svédországi észti emigránsok készítette porcelán szobrocska stilizált hiiumai viseletben

Elegendő arra gondolnunk, hogy azok, akik a leginkább dédelgették az kézműves hagyományokat, nem Észtország területén éltek. Azon észti tízezrek számára, akik a 19. vagy a 20. század során hagyták el - vagy kényszerültek elhagyni - hazájukat, a tárgyak jelentették a vigasztalás ritka pillanatait, a múlthoz való kötődést. Az észti emigránsok a Krím-félszigettől Patagóniáig, Brit Kolumbiától Új-Dél-Walesig megtartották és lefordították kézműves hagyományait, melyek az új környezetben természetesen a maguk útján fejlődtek tovább. Az önálló fejlődés eredményei sokszor a megőrzött, finomkodó 19. századi 'csendéletek' helyi tradíciókkal való megdöbbenő keveredései lettek.

Abháziába, a Kaukázus lábaihoz a 19. század végén kerültek észti telepések, akik szobáikat hegyi tájképeket ábrázoló falvédőkkel és hagyományos észti geometrikus ornamentikájú textilekkel díszítették.

Az urbanizáció állandó erősödése és a 'készen-vett' életstílus térhódítása ellenére a mai napig találhatunk Észtországban olyan helyeket – például Kihnu szigetét a Rigai-öbölben és az ország délkeleti csücskében lévő Szetuföldet –, ahol a tradicionálisan készített ruházat és a házi készítésű eszközök ma is megtalálhatók a mindennapi használatban.

Szomszédok otthon és külföldön

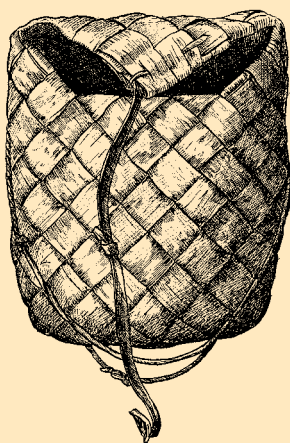
A régi idők kommunikációéhes és kíváncsi embereit friss ötletekkel ellátó kulturális kölcsönzések általában hosszú időken keresztül ugyanazon az ösvényeken - elsősorban a tengerészek és a kereskedők által használt kereskedelmi utakon - érkeztek. Észak-Európában a Nyugat- és Közép-Európát Oroszországgal és hátszagaival összekötő Balti-tengeré volt az uralkodó szerep, ez az oka annak, hogy a tengerpart egyik legfontosabb területén fekvő Észtország – mely alig nagyobb, mint Hollandia – miként tudott olyan sokszínű kézműves tudást és termékek sokaságát felmutatni, melynek alapján az azonos szélességi körök nagyobb államaival is összehasonlíthatóvá vált.

Az észtek népi kézművessége megvetette lábát a két meghatározó 'kulturá' között: az inkább tengeri Skandinávia hagyományai és az elsősorban szántó föld-központú Eurázsia erdei kultúrái közötti átmeneti zónában található, népművészetét telítik mindkét irány kölcsönzései és hatásai.

Az egyik olyan kézműves termék, ami ezen a területen érte el elterjedésének keleti határait, a sarokpilléres konstrukciójú ruhásláda.

A ruhásláda a paraszti háztartás legmeghatározóbb bútordarabja volt: ebben tárolták a nagy gonddal készített viseleteket. Az értékeket védő, finoman díszített láda állandó vizuális élményt jelentett és emellett a gazdagság szimbóluma is volt.

LEIVAMÄRSS
SIMUNA

Sokféle famegmunkálási technika a mai Észtország területén éri el elterjedésének nyugati határát – például ennél nyugatabbra nem találhatunk fonott bocskort vagy nyírfakéreg edényeket.

Észtország sok tekintetben leginkább befelé forduló területe, Mulgimaa jellegzetes kézimunkái sok középkori – talán 11.- 13. századi - elemet őriznek, ilyenek például az arbor vitae (életfa), a körökbe foglalt bencés kereszték és a nyolccsúcsú, a gótikus művészetben boldogságot jelképező csillagok, de megemlíthetjük akár az ősi szabású ruhákat, a pokróczoknyákat és a hosszú kabátokat is.

A keletről és nyugatról érkező hatások közötti határvonal nagyjából egybeesik Alacsony-Észtország (a nyugati szigetek és az ország nyugati és északnyugati részének – az egykori tengerfenékről kiemelkedő – alföldjei) és Magas-Észtország (az ország keleti és déli részének dombságai és magasföldjei) határvonalával.

A legtermékenyebb földek Magas-Észtországban találhatóak, ezért természetes, hogy azon a területen sokkal homogénebb paraszti kultúra alakulhatott ki. A termékenység azonban a jobbágyság intézményének 18. századi kiteljesedésével az ország többi részével összevetve magasabb adóterheket, elfoglaltabb munkaerőt és elviselhetlenebb életkörülményeket jelentett. Ez az oka annak, hogy a 19. században a vidéki népesség élete iránt érdeklődni kezdő kutatók a külső hatások elől szinte teljesen elzárt, szélsőségesen konzervatív paraszti kultúrával találták szembe magukat Magas-Észtország legtermékenyebb vidékein.

A külső hatások korlátozása mellett a zártság egyben nagy változatosságot is eredményezett. Az elszigetelt életmód miatt (az észti jobbágyokat egészen 1863-ig teljes röghözkötöttség korlátozta a szabad mozgásban és költözésben) a nagyszámú egyházközség, de még az egyes települések is kialakították saját tárgyi kultúrájukat.

1918-ban ezt a felismerést Helmi Reiman-Neggio, az első egyetemi végzettségű észt néprajztudós a következőképpen foglalta össze:

/.../ Mert ennek az igazságnak minden régiségekkel foglalkozó számára nyilvánvalónak kell lennie: bármilyen egyhangú is országunk geológiailag, annál kedvesebb minden mozgalom és kapcsolat földrajzilag - lakóinak történelme olyan, mintha az Alpok leküzdhetetlen vonulata választaná el egyik járást a másiktól, az egyik falut a másiktól. Az egymáshoz ilyen közel élő emberek esetében a mindennapi tárgyakat érintő korlátozott kölcsönhatások olyan jelenségek, amikre rá kell csodálkoznunk. Még a szomszédos falvak is saját útjukat járták a népviselet terén, és a templomban könnyen meg lehetett határozni egy asszony születési helyét csupán csak fejedője alapján.

Az én járásomban, Kolga-Jaaniban például az oiui asszonyok hatalmas, fehér, kerek fejedőben jártak. A közeli Otikülában szépen tekert főkötőjük volt, olyan, mint a kakas tollazata. A szomszédos Oorgu lakói sokkal szerényebbek voltak, korcra hajtott, tömött fejedőt viseltek, és Parika faluban - Karula területén - a tömött, tüllből készült lágy kalap volt divatban. És Oiutól Parika alig 22 versztányira (kb. 23.5 km) van, de még kevesebb, ha a mocsáron át vezető ösvényekkel is számolunk./.../

Az életkép sok mindenben eltért ettől az észt határvidékeken, ahol a hosszú századok során a jobb élet reményében - vagy az üldözések elől menekülve - különböző néptörzsek telepettek le. A jövevények gyakran fenntartották eredeti hazájukkal kapcsolataikat, ami sok újdonságot jelentett az észték mindennapi életében.

A Kelet-Észtországban élő orosz óhitűek - akik a 17. század végén vallási üldöztetés elől menekülve telepettek le a Peipus-tó észt partjai mentén - és Petserimaa területén élő ortodox dél-észt szetuk terjesztették el - sok más kevésbé ismert újdonság mellett - a vörös pamutfonal használatát az észt ünnepi ruházat hímzéseiben, valamint a fűrészfogas díszítőfaragásokat - facsipkét -, melyek az észt városokban elsőként az 1900. körül épített fa épületeken jelentek meg.

Runairásos naptár
Pakri-szigetről

A másik meghatározó kisebbség a svéd anyanyelvű halászok, főkavadászok és tengerészek közössége volt, akik a 13. – 14. században a nyugati szigeteken és a partvidéken létrejött településeik kialakulása óta őrizhették korai privilégiumaikat. 1940-44. között, a második világháború elől menekülve szinte az egész közösségük elmenekült Svédországba, de az aibolandi – ez az észtországi svéd települések kollektív elnevezése – emberek több újdonságot is bevezettek az észti vidék viseletében, halászati eszközeiben és kalendáriumi ünnepeiben.

A tengeri útvonalak közelsége a partvidék észti jeit szárazföldi kortársaikhoz képest nyitottabbá és befogadóbbá tette. Mivel a kopár föld nem tartotta el a családokat, a partiak, de különösen a szigetiek létszükségeit a tengerből és a tenger túlsópartjáról kellett előteremtteni – a kikötőkben vagy a hajók fedélzetén különböző munkákat végezve. Az északi parton lévő Jumindában, ahol a tanyákat a földesúrtól meg lehetett váltani, a parasztok őszintén kimondták "Tengert kell látni az adósság törlesztéséhez!"

Most már talán lehetetlen kideríteni, melyik Balti-tenger környékén élő nép mutatta meg a többinek a tengerbíró evezős és vitorláshajók készítésében az átlapoló technika fortélyait, de akárhogyan is történt, a legtöbb észti halászhajó ma is a viking korban kipróbált - és jól bevált - régi módon épül.

Azok sem tévednek sokat, akik azt állítják, a különböző kézműves technikák (és nagyrészt a díszítés is) nemzetközi jelenségnek tekinthetők, és ez szinte reménytelenül teszi, hogy egy néppel kapcsolatban bármiféle egyedi jellegzetességet kimutassunk. Azon is vitatkozhatunk, vajon egy kölcsönzés eredetét és érkezésének útvonalát felderítő vizsgálat eleve kudarcra van-e ítélendő. Az azonban biztos, hogy minden helyi jellegzetesség a fő motívumok – azaz az anyag, a mintázatok vagy a színek használata – értelmezésében áll, és a nép kultúra valamilyen ismeretlen módon ebből a sok kicsi részletből áll össze egyetlen, jellegzetes egészé.

Meleg zokni és kesztyű télire

Észtországban a saját hagyományát folytató, az 'erdeti' és 'nemzeti' terminusokhoz talán a legközelebb álló kézimunkaféle a kötés, és ennek oka elsősorban az ezen a szélességi körön megszokott hideg tél.

Az észti kötés hagyománya formai és technikai megoldásokban nagyon gazdag – néhány, kifejezetten csak kesztyűkhöz használt minta például a 16. századtól napjainkig folyamatosan fel-felbukkan. A kesztyűk és zoknik díszítésére számolt mintákat és színekombinációkat egyaránt használnak.

A helyi hagyomány több, mint kétszáz kesztyűmintát ismer, melyek legtöbbször a természettel – de különösen állatokkal (pl. görénymancs, fecskéfarok, madárfej, béka, jávorszarvas-agancs stb) – áll kapcsolatban. Habár az észtek nagyrésze nem ismeri a minták eredeti elnevezését, és nem tudja megnevezni a járást sem, ahonnan származnak, tévedhetetlenül felismeri, hogy egy mintázat észti.

Gyorsan változó világunkban Észtország legnépszerűbb kézimunkaformája, a kötés is átesett több újításon. Mint minden ilyesmi esetében, az újítások sikere nagyrészt az alkalmazó művészek ízlésétől és befogadóképességétől függ.

A legtöbb nő (és sok férfi is) korán, már az iskolában megtanul horgolni és kötni, a nagymamák által kötött zoknik és kesztyűk természetes részei a különböző téli ruházatoknak.

Az észti gondolkodás egyik legszebb példája az ősi mintákkal díszített kötött gyermekjátékok elterjedése. A Viljandi Kulturális Akadémián kieszelt, az észti kézimunka Nagymamája, Anu Raud által pártfogásba vett teremtmények – általában állatok – szeretnivalóak és otthonosan hatnak. Olyan megmagyarázhatatlan 'valamik', amik esetében elképzelhetetlen, hogy nevetségessé vagy giccsessé váljanak.

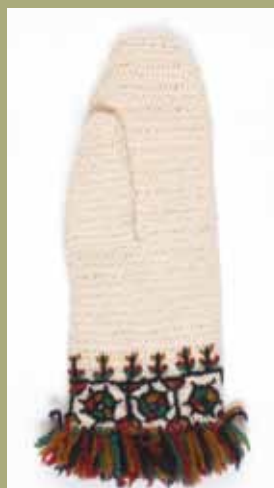

Túcsomózás

A gyapjúkesztyűk és zoknik egyetlen csonttűvel való készítésének eredete elveszett a korai észt történelemben. A vászonkötött vagy túcsomózott – és általában nemezelt – használati tárgyak tartósak, vastagabbak és melegebbek voltak a két tűvel kötött testvéreiknél, és – ami nagy előnyük volt – nem tudtak lefejtődni. A néphagyomány szerint "a régi időkben az ördög kicsomózott minden kesztyűt, de nem akadt annak a nyomára, hogyan gombolyítsa fel ezeket."

Ebből a fajta kesztyűből a legidősebb múzeumi darabok 11. századiak. Úgy két évszázaddal később (egy másik mondás ellenére: "Két tűvel köss kesztyűt – lusta asszony"), a két tűt használó kötés – gyorsabb, egyszerűbb és mintázható – maga alá temette a vászonkötést. Az emberek a mindennapi életben egyre kevesebb és kevesebb vászonkötött kesztyűt használtak: a 19. századra ezek az ünnepek – esküvők és temetések – kellékei lettek. Az ördög elleni védelemként egy pár ilyen kesztyűt helyeztek a nászajándékos dobozra és egy párral a koporsóba.

A vászonkötés technikája újjáéledt Észtországban: a hivatásos kézművesek és az egyszerű asszonyok is érdekes változatként alkalmazzák a család télire való felvértezésében.

Eredeti szuvenírek és az emléktárgy-ipar

A globális nyaraltató-ipar és az egyre inkább tömegorientált bevásárlóturizmus körülményei között az egy bizonyos helytel és kultúrával évekig kapcsolatot tartó "megbízható szuvenír" egyre ritkábbá válik – és ez alól Észtország sem kivétel.

Az észt városok és vidékek turistacsapdái nagy választékot kínálnak giccses limlomokból, melyek egyetlen szerepe, hogy emléktárgy legyen. Sajnos az 'észt emlék' sok észt számára is egyre inkább ilyen fajta gyorsan és hanyagul készített 'ügynevezett kézimunkát' jelent, aminek egyáltalán semmiféle használati értéke nincsen.

Az észt hagyományos kézművesség eredetiségét mindig használati értékével lehetett mérni. A paraszti kultúrában a termelésbe és a díszítésbe fektetett kreatív erőfeszítés nem pazarlóhatott el: csupán olyan dologokon alkalmazták, amit éppen használtak, amiket ruházat részeként viseltek, amikkel vagy amikből ettek. Az idelátogatók szerencsésjére a ma fellelhető sok emléktárgy (kötött áru, fa vagy bőrműves munkák) még mindig ebbe a kategóriába esik. A borókafenyőből készült pohálalátétek vagy vajkészek olyan tárgyak, melyben az eredeti anyag és a régi technika új funkciót kapott: annak ellenére csodálatos alkotások, hogy eleink valójában soha nem használtak ilyesmit.

A kézművességre ható változatos, idegen jellegzetességek – a nézőpont függvényében – sokszor elragadó példái egyfajta elidegenedésnek, vagy a kölcsönzés természetes jelenségeinek. Az 1930-as években Észtországban talán a

legerősebb hatása Mickey Egérnek volt, az 1980-as években pedig Misa mackónak, a Moszkvai Olimpia kabalafigurájának. Hasonló érdekességeket ma is faragnak vagy égetnek fa vágódeszkákba, szőnek falvédőkbe vagy hímeznek a kanapék párnáiba.

Daniel Bornschein fazekas mesterlevele (1787)

A tallinni Cserzők Céhének
köszöntőkupája (Johann Georg
Stier, 1730)

A kézműves hagyományok átalakulása

Egy hagyomány továbbélése az őszinte és jól működő oktatástól függ. A technikákat a mester kezei alatt tanuló tanoncok az alkalmazott módszerek mellett az ízlés szabályait is elsajátították, és jobb esetben megszerezték azt a titkos bölcsességet is, aminek segítségével valóban szívvel-lélekkel készítették alkotásaikat.

A középkori céhekben – melyek egészen a 19. század végéig tovább "kormányozták a kézművességet" – az oktatást aprólékosan megszervezték, de ugyanakkor féltékenyen és kizárólagosan őrizték a tudást. Ahhoz, hogy valaki mesterré válhasson, elsősorban megfelelő szociális háttérrel kellett rendelkeznie, aztán keresztül kellett esnie a gyakornokság hosszú időszakán – ha lehetett, Wanderjahre-t ('vándoréveket') szolgálni külföldön – és végül femutatni egy – a céh számára elfogadható - mesterdarabot.

A tallinni szúcstanoncok kupája (Johann Georg Stier, 1720–67)

Az ország lakóinak többségét jelentő észt parasztság kézműves hagyományairól a 17. század végéig nem sok mindent tudunk. A 18. század végén, 19. század elején, a balti-német nemesség gazdagságának és hatalmának csúcsán a taníttatásukra és életszínvonaluk emelésére tett kísérletek – néhány félig-meddig meseszerű esettől eltekintve – jelentéktelenek maradtak. Az észt nyelvű oktatás az elemi bibliaolvasási ismeretekre és a legegyszerűbb matematikai műveletekre korlátozódott.

A tallinni (Reval) Kádárok Céhének
pecsétje (1556)

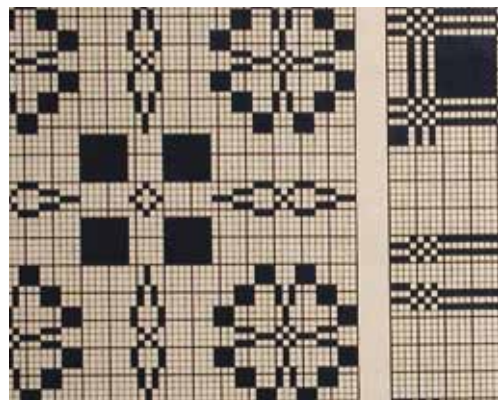

A 19. századi keretes székek megfelelően illusztrálják a városi és uradalmi bútordívat (barokktól a Chippendale-en át a biedermeyerig) útját a paraszti kézművességig.

Nagyobb változások csak az 1800-as években, a német felvilágosodás terjedésével és az észti nemzeti romantika ébredésével történtek. A göttingeni, hallei, jenai és más német egyetemeken több jövőbeni földesúr alakította ki magában az otthoni parasztság intellektuális neveléséért érzett felelősségtudatot. Ennek eredményei voltak a népszerű, észti nyelvű házi gazdálkodási kalendáriumok és újságok, valamint az udvarházak szolgálóinak kézműves oktatása. A kocsisok, szolgálók, istállófiúk és mosónőkön keresztül egy sor bonyolultabb minta, dívat és kézműves technika talált utat az udvarházakból a szélesebb rétegek felé.

Annak ellenére, hogy a korai 19. században a dívat és a stílusok – a rokokótól az empíriáig és a biedermeyerig – többé-kevésbé elérhetetlenek voltak a parasztság számára, az ébredő észti öntudat egyszerű, eklektikus módon kifejezésre talált az öltözködésben, az otthon díszítésében.

Az 1860-as évek nemzeti ébredését sokkal gyorsabb változások kísérték. Az észti parasztság egyenjogúságának egyik kifejezőmódja a gombamód szaporodó szövetségek és társaságok sora volt. Habár ezek – legalább is nevükben – általában mezőgazdasági jellegűek voltak, a mértékletességi egyletek, a kerékpársport, a tűzoltóság vagy egyéb, a hatóságoktól működési engedélyt kapó szervezetek különböző kiállításokkal, háztartásvezetési és kézművességi útmutatóikkal, oktatói könyvek kiadóiaként meghatározóak voltak az észtség 'civilizálásában'.

Női kézimunka-tanfolyam Järvamaaban
(1930-as évek)

Az egyesületek és a népszerű kézműves ismeretek terjedésének új csúcspontja Észtország függetlenné válásával, az 1920-as években jött el. Minden 'nemzeti' támogatásával az új állam 'hivatalos megerősítést' adott a már erős 'szociális készenlétnek'. A korábban alacsonyként és vulgárisként értékelt népművészet az észt nemzeti ideák jele és kifejezése lett, melyet minden erővel bemutatni és támogatni kellett.

Az 1927-ben – erős kormányzati támogatással – ellenőrzésre, beszerzésre és kereskedelemre létrehozott Kodukäsitöö ('Házi Kézművesség') nevű szövetkezet elsősorban az Egyesült Államokba szállította a tradicionális észt kézműves termékek másolatait, főleg textileket.

Két évvel később alakult meg egy másik központi szervezet, az Észt Népművészeti és Kézműves Szövetség, azzal a céllal, hogy "... fejlessze az otthoni kézművességet, támogassa gondolatát és eljuttassa fontosságát a szélesebb néprétegeknek...". A szövetség 1938-ban kezdte kiadni Kodutööstus ('Háziipar') című újságját, melynek témája az iparművészet, a kézimunka és a háztartásvezetés volt.

1944-ben hirtelen vége szakadt a szövetségekben végzett kézművesség virágzásának. A szovjetek Észtország megszállása után – egyéb dolgok mellett – eltöröltek minden, az észt polgári társadalom darabjaként értelmezett szervezetet: az Észt Népművészeti és Kézműves Szövetséget is feloszlatták.

A legrosszabb azonban az volt, hogy a második világháborút követő első évtizedben a kényszerkolhozosítás és a tömeges deportálások a tanyasi háztartások pusztulásához, a tradicionális vidéki kézművesség alapjainak megsemmisüléséhez vezettek. Az 1950-es években a nők még mindig kötöttek kesztyűket, zoknikat és mellényeket családjuk számára, és a valójában nem létező szolgáltatások rákényszerítették a férfiakat, hogy az ácsmesterség stb. fogásait gyakorolják. Gyermekük az iskolában eközben csillagot és rozskötegeket fűrészelték furnérlemezéből, hólapátot vagy madáretetőt készítettek. Az otthoni kultúra minden más, finomabb megnyilvánulását nyilvánosan mint szovjetellenes borzsoá csökevényt tették neveltségessé.

A Kodutööstus első száma

Térkép: Krista Mölder
A Regio Ltd. térképi adatbázisából

Kiadta az Ész Intézet
2009

Magyarországi Ész Intézet

1055 Budapest Tel. +36 1 3862462
Falk Miksa u. 22. fe. 2. e-mail: eeinst@t-online.hu
www.esztorszag.hu

Eesti
Instituut
Suur Karja 14 Tel. +372 6314 355
10140 Tallinn Fax. +372 6314 356
Estonia e-mail: einst@einst.ee
www.einst.ee www.estonica.info

